

НАЗВЫ КРОЎНЫХ СВАЯКОЎ У БЕЛАРУСКАЙ І АНГЛІЙСКАЙ МОВАХ

The article is dedicated to the semantic peculiarities of words, naming blood relatives, in Belarusian and in English.

Сваяцкія адносіны – гэта генетычная або сацыяльная (юрыдычныя) сувязь паміж людзьмі. Першая абумоўлена паходжаннем аднаго чалавека ад другога, другая вынікае са шлюбу паміж мужчынам і жанчынай або звязана з найўнасцю агульнага продка (але не бацькі ці маці).

Аб'ектам навуковага апісання ў артыкуле сталі словы, што называюць кроўных сваякоў у беларускай і англійскай мовах. Уласна адзінкамі кроўнага сваяцтва з'яўляюцца назвы бацькі, маці, дзяцей (сына, дачкі), таксама да іх адносяцца найменні бабы, дзеда, унукаў (унука, унучкі). Гэтыя лексемы складаюць паняцце вертыкальнай лініі сваяцтва – роднасных адносін, заснаваных на паходжанні аднаго чалавека ад другога. Такія сувязі з'яўляюцца кроўнымі і вызначаюцца натуральнай генетычнай блізкасцю індывідуумаў.

Да сістэмы вертыкальнай лініі сваяцтва мы будзем залічваць і словы, якія называюць асоб, што не з'яўляюцца генетычна роднымі сваякамі, але набылі такі юрыдычны статус у выніку прызнання іх членамі сям'і (напр., айчым, мачаха, пасынак, падчарка). Асноўнымі кампанентамі вертыкальнай лініі сваяцтва з'яўляюцца найменні бацькі, маці, сына, дачкі, дзеда, бабы, якія ў большасці сваёй маюць індаеўрапейскае паходжанне, таму падобную знешнюю форму і тоеснае значэнне як у беларускай, так і англійскай мовах. Адзначым таксама, што большасць назваў вертыкальнай лініі сваяцтва з'яўляюцца нематываванымі.

Вертыкальная сістэма сваяцтва ў беларускай мове ўключае наступныя лексемы: *маці, бацька, айчым, мачаха (мачыха), баба, дзед, прабаба, прадзед, сын, дачка, пасынак, падчарыца, унук, унучка, праўнук, праўнучка*. У англійскай мове кроўныя сваякі называюцца словамі: *grandmother, grandfather, father, mother, stepfather, stepmother, son, daughter, stepson, stepdaughter, grandson, granddaughter*.

Кожнае слова мае сваё значэнне як складнік сістэмы сваяцкіх адносін, але слоўнікавы артыкул уключае і іншыя значэнні, не звязаныя з сямейнымі стасункамі.

Цэнтральнымі элементамі вертыкальнай лініі сваяцтва ў абедзвюх мовах з'яўляюцца найменні бацькі і маці. Разгледзім семантычныя асаблівасці кожнага слова паасобку.

У тлумачальным слоўніку слова *бацька* мае наступныя значэнні:

- 1) мужчына ў адносінах да сваіх дзяцей, тата;
- 2) ветлівы зварот да старога чалавека;
- 3) самец у адносінах да свайго патомства;
- 4) заснавальнік, родапачынальнік чаго-небудзь [2, с. 84].

Слова *father* таксама з'яўляецца полісемантычным:

- 1) a man in relation to his child or children;
- 2) a male animal in relation to his offspring;
- 3) an oldest member of society or a body [3, art. father].

Значэнні (1) у абедзвюх мовах звязаны з абзначэннем кроўнага родзіча.

Значэнні (3) у беларускай мове і (2) у англійскай мове суадносныя, але маюць дачыненне да жывёльнага свету і не ўключаюцца ў сістэму вертыкальнай лініі сваяцтва чалавека. Значэнне (2) слова *бацька* дазваляе канстатаваць, што для беларусаў з'яўляецца цалкам натуральным ужыванне лексемы *бацька* ў дачыненні да генетычна няроднага пажылога чалавека мужчынскага полу. Як бачым, у англічан заснавальніка чаго-небудзь не называюць бацькам, як у беларусаў. А значэнне (3) англійскай лексемы не ўласціва беларускай мове.

Лексема *маці* ў беларускай мове мае наступныя значэнні:

- 1) жанчына ў адносінах да сваіх дзяцей;
- 2) ветлівы зварот да сталай жанчыны;
- 3) самка ў адносінах да свайго патомства;
- 4) заснавальніца, родапачынальніца чаго-небудзь [2, с. 339].

Назавём значэнні лексемы *mother*:

- 1) a woman in relation to her child or children;
- 2) a female animal in relation to her offspring;
- 3) the head of a female religious society;
- 4) an extreme example or very large specimen (informal) [3, art. mother].

У сістэму сваяцкіх адносін уключаюць толькі першыя значэнні, зафіксаваныя слоўнікамі абедзвюх моў. Самку жывёл у абедзвюх мовах таксама называюць словам *маці / mother*. Адметнасцю беларускага маўленчага этыкету з'яўляецца ўжыванне слова *маці* да любой жанчыны сталага ўзросту (значэнне (2)). А значэнне (3) англійскай лексемы – 'глава жаночага рэлігійнага таварыства' – з'яўляецца безэквівалентным у дачыненні да беларускай мовы.

Генетычна няроднымі, але юрыдычна прызнанымі бацькамі лічацца аўчым і мачаха.

Слова *айчым* у слоўніку беларускай мовы са значэннем 'няродны бацька, муж маці ў адносінах да яе дзяцей ад папярэдняга шлюбу' [2, с. 51]; *мачаха (мачыха)* – 'няродная маці, жонка бацькі ў адносінах да яго дзяцей ад папярэдняга шлюбу' [2, с. 339].

Тоесны значэнні фіксуюцца і ў слоўніку англійскай мовы: *stepfather* – ‘a man who is married to one’s mother after the divorce of one’s parents or the death of one’s father’ [3, art. stepfather]; *stepmother* – ‘a woman who is married to one’s father after the divorce of one’s parents or the death of one mother’ [3, art. stepmother]. Заўважым, што ў англійскай мове для ўтварэння назваў ужываецца прэфікс *step-* (літаральна ‘крок’), значэнне якога можна патлумачыць як ‘блізкі да роднага бацькі / маці’.

У беларускай і англійскай мовах для абазначэння бацькі і маці як аднаго цэлага ўжываюцца лексемы *бацькі / parents*.

Прамым генетычным патомствам бацькоў з’яўляюцца дзеці – сыны і дачкі. *Сын* – гэта ‘асоба мужчынскага полу ў адносінах да сваіх бацькоў’ [2, с. 645]; *дачка* – гэта ‘асоба жаночага полу ў адносінах да сваіх бацькоў’ [2, с. 173]. *Son* – ‘a boy or a man in relation to his parents’; *daughter* – ‘a girl or a woman in relation to her parents’.

Аднак у зносінах па-беларуску сынам ці дачкой можна ласкава назваць няродных маладых людзей, пры гэтым ужываюцца памяншальна-ласкальныя словы *сыноч / дачушка*. Таксама ў беларускай мове сынам называюць чалавека “як носьбіта характэрных рыс свайго асяроддзя, грамадства, народа і пад. (высок.)” [2, с. 645]. Слова *дачка* мае таксама значэнне, не звязанае з кроўным сваяцтвам, – ‘жанчына як носьбіт лепшых рыс свайго народа, грамадства, краіны і пад. (высок.)’ [2, с. 173].

У англійскай мове лексемы *son* і *daughter* ужываюцца для абазначэння патомства як чалавека, так і жывёл – ‘a male descendant’ [3, art. son]; ‘a female descendant’ [3, art. daughter].

Дзеці, прынятыя ў сям’ю на правах роднага сына ці дачкі, называюцца адпаведна *пасынак* (‘няродны сын для мужа ці жонкі ў сям’і’ [2, с. 691]) / *stepson* (‘a son of one’s husband or wife by a previous marriage’ [3, art. stepson]) і *падчарыца* (разм. *падчарка*) (‘няродная дачка мужа ці жонкі’ [2, с. 691]) / *stepdaughter* (‘a daughter of one’s husband or wife by a previous marriage’ [3, art. stepdaughter]). Англійскія лексемы ў марфемнай структуры маюць аднолькавую частку *step-*, як і ў словах *stepfather / stepmother*, са значэннем ‘блізкі да роднага сына / дачкі’. Беларускае слова *пасынак* мае значэнне ‘бакавы парастак расліны (спец.)’, што дазваляе ўключыць яго ў сістэму баганічных тэрмінаў.

У абедзвюх мовах для абазначэння сыноў і дачок ужываецца агульная назва *дзеці / children*.

Слова *дзед* фіксуецца ў слоўніках з наступнымі значэннямі:

- 1) бацька бацькі або маці;
- 2) наогул стары чалавек;
- 3) муж (разм.) [2, с. 176].

Слова *grandfather* падаецца ў слоўніку з двума значэннямі:

- 1) the father of one's father or mother;
- 2) a founder or originator [3, art. grandfather].

У значэнні (1) гэтыя лексемы ўключаюцца ў сістэму вертыкальнай лініі сваяцтва. Значэнне (2) беларускага слова з'яўляецца формай маўленчага звароту да пажылога чалавека, не ўласцівай англійскай мове. Значэнне (3) характэрна для гутарковага маўлення і таксама падкрэслівае ўзрост мужчыны. Родапачынальніка, заснавальніка чаго-небудзь англійчане называюць *grandfather* (значэнне (2)), а беларусы – *бацька* (гл. значэнне (4)).

Лексема *баба* мае чатыры значэнні ў беларускай мове:

- 1) матчына або бацькава маці;
- 2) старая жанчына наогул;
- 3) замужняя жанчына (разм.);
- 4) жонка (разм.) [2, с. 77].

Слова *grandmother* мае значэнне 'the mother of one's father or mother' [3, art. grandmother].

Як мы бачым, слова *баба* азначае не толькі сваячку (1), але і мае шэраг асаблівасцей, не ўласцівых англійскай мове. Так, у гутарковым маўленні гэта слова ўжываюць у дачыненні да замужняй жанчыны (3), як бы падкрэсліваючы новы сацыяльны статус асобы жаночага полу (параўн., дзеўка – незамужняя жанчына, баба – замужняя жанчына). Значэнне (4) абазначае полавую прыналежнасць жонкі, паказвае проціпастаўленне "мужчына – жанчына". Значэнне (2) ужываецца для называння любой жанчыны сталага веку, але пры ветлівым звароце да такой жанчыны беларусы скажуць *маці*. Як бачым, значэнні (2), (3), (4) з'яўляюцца безэквівалентнымі ў англамоўным дачыненні.

У англійскай мове зноў заўважаецца словаўтваральны фармант для ўтварэння адпаведных найменняў – прыстаўка *grand-*, якая абазначае аддаленую ступень роднасці.

Адзначым таксама, што ў беларускай мове адсутнічае аднаслоўная назва для дзеда і бабы разам, але такая лексема ўжываецца ў англійскай мове – *grandparents*.

Лексема *унук* з'яўляецца двухзначнай у беларускай мове:

- 1) сын сына або дачкі;
 - 2) *мн.* дзеці сына або дачкі [2, с. 691].
- Унучка* – гэта 'дачка сына або дачкі' [2, с. 691].

Слова *grandson* з'яўляецца адназначным у англійскай мове – 'the son of one's daughter or son' [3, art. grandson].

Granddaughter – гэта ‘the daughter of one’s daughter or son’ [3, art. granddaughter].

У беларускай мове словы *ўнук* і *ўнучка* з’яўляюцца аднакаранёвымі, прычым другое ўтварылася ад першага з дапамогай суфікса *-к-*. У англійскай мове гэтыя назвы таксама вытворныя ад адпаведных *son* і *daughter*, а прыстаўка *grand-* абазначае рух па лініі кроўнай роднасці праз пакаленне.

Агульнай назвай для ўнукаў і ўнучак з’яўляюцца адпаведныя лексемы *ўнукі* / *grandchildren*.

Для абазначэння сваякоў, што стаяць у генеалагічнай лесвіцы на прыступку вышэй за дзеда з бабай ці вышэй за унука з унучкай, у беларускай мове ўжываюцца словы: *прадзед* (‘бацька дзеда або бабулі’ [2, с. 490]) і *прабаба* (‘маці дзеда або бабулі’ [2, с. 486]), *праўнук* (‘сын унука ці ўнучкі’ [2, с. 503]) і *праўнучка* (‘дачка сына або дачкі’ [2, с. 503]). У беларускай мове існуе таксама агульная назва гэтых кроўных сваякоў – *праўнукі*. На гэтай прыступцы кроўнага сваяцтва для ўтварэння назваў родзічаў у беларускай мове ўжываецца прэфікс *пра-* для абазначэння “асоб па ўзыходзячай ці нізыходзячай прамых лініях сваяцтва: *прадзед*, *прабаба*, *праўнук*, *праўнучка*” [1, с. 190].

У англійскай мове адсутнічаюць аднаслоўныя абазначэнні *праўнукаў*, гэтыя сваякі называюцца праз апісальныя словазлучэнні – *great-grandson* і *great-granddaughter* (агульная назва *great-grandchildren*).

Адзначым, што пры далучэнні словаўтваральных фармантаў *пра-* ў беларускай мове і *great-* у англійскай мове лінію кроўнага сваяцтва можна працягнуць: *прапрадзед*, *прапрабаба*, *прапраўнук*, *прапраўнучка* і г.д.; *great-great-grandfather*, *great-great-grandmother*, *great-great-grandson*, *great-great-granddaughter* і etc.

Такім чынам, назвы кроўных сваякоў у беларускай і англійскай мовах з’яўляюцца суадноснымі, што тлумачыцца аднолькавым ладам сямейнага жыцця. Аднак кожная мова мае адметныя рысы як з боку дэрывацыі гэтых лексічных адзінак (наяўнасць, перадусім, спецыфічных прэфіксаў), так і ў аб’ёме значэнняў прааналізаваных слоў.

Літаратура:

1. Лукашанец, А. А. Прэфіксальнае словаўтварэнне назоўнікаў / А. А. Лукашанец // Кароткая граматыка беларускай мовы: у 2 ч. Ч. 1. Фаналогія. Марфалогія. Марфалогія / навук. рэд. А. А. Лукашанец. – Мінск: Беларуская навука, 2007. – С. 187–191.
2. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы: Больш за 65000 слоў / пад рэд. М. Р. Судніка, М. Н. Крыўко. – 2-е выд. – Мн.: БелЭн, 1999. – 784 с.
3. Hornby, A. S. The Advanced Learner’s Dictionary of Current English / A. S. Hornby, E. V. Gatenby, H. Wakefield. – Ставрополь: СПИИП «Сенгилей», 1992. – 540 с.